

(સમય : સવારે ૯ : ૦૦ થી ૧૨ : ૦૦)

સત્સંગ પ્રાણ - ૨ : પ્રશ્નપત્ર - ૧

સૂચના :- આ પ્રશ્નપત્રમાંથી થોડા-ઘણા પ્રમાણમાં પ્રશ્નો તા. ૬ માર્ચ, ૨૦૨૨ના રોજ લેવાનાર મુખ્ય પરીક્ષામાં પુછાશે. મુખ્ય પરીક્ષામાં જવાબવહીમાં વધારાનાં પાનાં જોડીને તેમાં લખેલા ઉત્તર માન્ય ગણાશે નહીં. પરીક્ષા કાર્યાલય, અમદાવાદની પૂર્વ મંજૂરી લીધા સિવાય, મૂળ પરીક્ષાર્થીના બદલે 'લહિયા', 'ડમી રાઈટર' કે 'અન્ય વ્યક્તિ' દ્વારા લખાઈને આવેલી પરીક્ષાની જવાબવહી રદ ગણવામાં આવશે. એકથી વધારે પ્રકારના જુદા જુદા અક્ષરોવાળા ઉત્તરો માન્ય નહીં ગણાય. છેકછાકવાળા જવાબો માન્ય ગણાશે નહીં. અસ્પષ્ટ અને ઉકેલી ન શકાય તેવા જવાબો માન્ય ગણાશે નહીં. અભ્યાસક્રમના પુસ્તકની છેલ્લી આવૃત્તિનો જ ઉપયોગ કરવો. પરીક્ષાખંડમાં પરીક્ષા દરમ્યાન કોઈપણ પરીક્ષાર્થીએ મોબાઈલ ફોન તથા ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનો જેવાં કે ટેબ્લેટ, લેપટોપ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો નહીં તથા પોતાની પાસે રાખવાં પણ નહીં.

વિભાગ - ૧ : વચનામૃત - તેત્રીસમી આવૃત્તિ, ઓગસ્ટ - ૨૦૧૯

(કુલ ગુણ : ૧૦૦)

- પ્ર.૧ નીચે આપેલા પ્રશ્નોના એક (સંપૂર્ણ) વાક્યમાં જવાબ લખો. [૪]
૧. ગઢડા મધ્ય ૬૩ પ્રમાણે ભગવાનના ભક્તને શું સમજીને મનુષ્યભાવ લાવવો જ નહીં ?
  ૨. ગઢડા મધ્ય પદમાં શ્રીજીમહારાજે પ્રશંસા કરેલ બે ભક્તોનાં નામ લખો.
  ૩. કેવું કર્મ કેવળ મોક્ષને અર્થ થાય છે ?
  ૪. વિષય જીત્યાનું કારણ શું છે ?
- પ્ર.૨ નીચે આપેલાં દૃષ્ટાંતોમાંથી કોઈ પણ એક દૃષ્ટાંત લખી તેનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં) [૩]
૧. વૃત્રાસુરની પેઠે જ્ઞાન જાય નહીં.
  ૨. કૂવો ગાળવાનું દૃષ્ટાંત અને સિદ્ધાંત
- પ્ર.૩ નીચે આપેલા પ્રશ્નોમાંથી કોઈ પણ બેના મુદ્દાસર જવાબ લખો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં) [૪]
૧. જેને મંદ શ્રદ્ધા હોય તેને શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ કેમ પામે ?
  ૨. પ્રાણને નિયમમાં ન કર્યો હોય તો શું થાય ?
  ૩. મહારાજ ઘર મૂકીને નીસર્યા પછી તેમનું અંગ કેવું હતું ?
  ૪. ગઢડા મધ્ય પદમાં શ્રીજીમહારાજે ભગવાનના સંતનો કેવો મહિમા જણાવ્યો છે ?
- પ્ર.૪ નીચે આપેલાં અવતરણોની પૂર્તિ કરો. [૬]
૧. અમારી પ્રકૃતિ એમ છે જે ..... કુરાજીપો થતો નથી.
  ૨. જે તેજને વિષે મૂર્તિ છે ..... પરમ કલ્યાણ થશે.
  ૩. માટે જેને ભગવાનને ..... એ પ્રીતિનું લક્ષણ છે.
- પ્ર.૫ નીચેના પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ બે પ્રસંગો અભ્યાસક્રમના વચનામૃતના સંદર્ભનું પ્રમાણ આપી સમજાવો. (ત્રણ થી ચાર લીટીમાં) [૪]
૧. ધ્રુવજી ભગવાનને પ્રતાપે કરીને અચળ તારો થયા પણ શ્રી પુરુષોત્તમ નારાયણ જેવા થવાને તો સમર્થ થયા જ નહીં.
  ૨. રે શિર સાટે નટવરને વરીએ, રે પાછા તે પગલાં નવ ભરીએ.
  ૩. કુલટા સ્ત્રીને ડારો દેનાર સુરાખાયરને આ લોક તથા પરલોકમાં કોઈ ઠેકાણે ભગવાનથી છોટું રહ્યું નહીં.
  ૪. હરબાઈ ને વાલબાઈ નિયમ પ્રમાણે ન વર્તી તો વિમુખ થવું પડ્યું.

વિભાગ - ૨ : ભગવાન સ્વામિનારાયણ જીવનચરિત્ર ભાગ ૨, ૩ અને ૪ - છઠ્ઠી આવૃત્તિ, જૂન - ૨૦૧૨

- પ્ર.૬ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. (ત્રીસેક લીટીમાં) [૧૨]
૧. શ્રીજીમહારાજે કરેલાં જીવન પરિવર્તનો ('ગઢપુરમાં મહારાજનો પ્રૌઢ પ્રતાપ' થી 'ગુજરાત તરફ પ્રયાણ' સુધીના જ પ્રસંગો)
  ૨. પ્રેમીજનને વશ પાતળિયો ('ફરી કચ્છમાં' થી 'અગણોતેરાનો મહાકાળ' સુધીના જ પ્રસંગો)
  ૩. શ્રીજીના મુખે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો મહિમા ('મહારાજ મૂળજી શર્માનો મહિમા કહે છે' થી 'સદ્ગુરુ ખેલે વસંત' સુધીના જ પ્રસંગો)
- પ્ર.૭ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ બે ઉપર ટૂંકનોંધ લખો. (દરેક ટૂંકનોંધમાં પાંચેક લીટીના બે પ્રસંગો લખવા) [૮]
૧. હમીર સરોવરનો મહિમા ('ભાદરાથી બે પત્રો લખ્યા - કચ્છમાં વિચરણ'ના જ પ્રસંગો)
  ૨. ક્ષમાધર્મના ધારક અને પ્રવર્તક - શ્રીજીમહારાજ ('આણંદમાં ઉપાધિ' થી 'મુક્તાનંદ સ્વામીએ કરેલો દિગ્વિજય' સુધીના જ પ્રસંગો)
  ૩. રવજી સુથારનો આજ્ઞા લોપ અને લાગેલો દેશકાળ ('ફરી કચ્છમાં'ના જ પ્રસંગો)
- પ્ર.૮ નીચે આપેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ ત્રણ પ્રસંગ વર્ણવી મનન લખો. (પ્રસંગવર્ણન આઠેક લીટીમાં તથા મનન ચારેક લીટીમાં લખવું) [૧૨]
૧. આ સ્વામિનારાયણનું પાપ ક્યારે જશે ?
  ૨. જગજીવનના યજ્ઞમાં અહિંસામય યજ્ઞનું પ્રતિપાદન કરતા શ્રીહરિ
  ૩. સુરાખાયરનું તપ
  ૪. મહારાજ સુંદરિયાણામાં
  ૫. મને અધમણ સોનું આપો

પ્ર.૯ નીચે આપેલાં પાત્રોમાંથી કોઈ પણ એક પાત્રના પ્રસંગો વર્ણવી વ્યક્તિત્વનું આલેખન કરો. [૮]

૧. નિત્યાનંદ સ્વામી ('ભાદરાથી બે પત્રો લખ્યા - કચ્છમાં વિચરણ' થી 'આણંદમાં ઉપાધિ' સુધીના જ પ્રસંગો)
૨. અગતરાઈના પર્વતભાઈ ('ભક્તવત્સલતા'ના જ પ્રસંગો)

વિભાગ - ૩ : બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ - સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર
ચતુર્થ આવૃત્તિ, એપ્રિલ - ૨૦૧૪ અને સામાન્ય જ્ઞાન નિબંધ

પ્ર.૧૦ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ બે ઉપર પ્રસંગો લખો. (દરેકમાં પાંચેક લીટીના બે પ્રસંગો લખવા) [૮]

૧. તીર્થસ્થાન : જેતલપુર અને ડભાણમાં સ્વામીશ્રી ('સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમાન'ના જ પ્રસંગો)
૨. ગોંડલમાં કરાવેલું ઐશ્વર્ય દર્શન ('ઐશ્વર્ય'ના જ પ્રસંગો)
૩. બીજાના ધર્મનો આદર : આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી અને પીટર સાથેની મુલાકાત
૪. મહાપ્રસ્થાનમાં કેશવલાલ દીવાનની મદદ ('શાસ્ત્રીજી મહારાજની છાયામાં'ના જ પ્રસંગો)

પ્ર.૧૧ નીચે આપેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ બે પ્રસંગ વર્ણવી મનન લખો. [૬]

૧. 'આપણે આ પ્લેનમાં નથી જવું.'
૨. હિસાબના ચોપડા પર શાહી ઢોળાઈ
૩. પીરસવાનું પુણ્ય મોટું છે.'
૪. પત્રમાં જાવક નંબર

પ્ર.૧૨ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. [૧૦]

૧. ગુરુચરણમાં લેલિન યોગીરાજ ('ગુરુશિષ્ય'ના જ પ્રસંગો)
૨. યોગીજી મહારાજને કોડ હતા બ્રહ્માંડ રંગવાના. ('દિગંતમાં ડંકા'ના જ પ્રસંગો)
૩. કામિલ, કાબિલ, સબ હુન્નર તેરે હાથ ('સાત સમેલિયા સાધુ'ના જ પ્રસંગો)

પ્ર.૧૩ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક ઉપર નિબંધ લખો. (પાંત્રીસ થી ચાલીસ લીટીમાં) [૧૫]

૧. દિવ્ય સંકલ્પોના દૃષ્ટા : પ્રમુખસ્વામી મહારાજ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : ડિસેમ્બર-૨૦૧૫, પા. નં. ૧૦-૧૩)
૨. અમર વારસો ગુણાતીતનો : અહંશૂન્યતા (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : નવેમ્બર-૨૦૧૮, પા. નં. ૧૮-૧૯)
૩. અવતારવાદ : હિન્દુ ધર્મનું સત્ત્વ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : સપ્ટેમ્બર-૨૦૧૫, પા. નં. ૧૨-૧૬)

■ અગત્યની જાહેરાત ■ તમામ પરીક્ષાર્થીઓ આપણી સંસ્થાની દર્શાવેલી website - link પરથી જૂનાં વર્ષોનાં પ્રશ્નપત્રો તથા મુખ્ય પરીક્ષાના જ ઉકેલપત્રો ડાઉનલોડ કરી શકશે તથા તેની પ્રિન્ટ પણ કાઢી શકશે. <http://www.baps.org/Satsang-Exams.aspx>

પરીક્ષાર્થી શ્રી,

સસ્નેહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા માર્ચ ૨૦૨૨ના નિબંધોની પૂર્વ તૈયારી માટે

નીચે જણાવેલ માર્ગદર્શન અને સૂચનો ધ્યાનમાં લેવા વિનંતી.

૧. નિબંધ એટલે કોઈ નિશ્ચિત વિષય ઉપર વ્યવસ્થિત, ચિંતનપૂર્વક અને મુદ્દાસરનું લખાણ. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષામાં પૂછાતા નિબંધો સામાન્ય જ્ઞાનના આધારે, પરીક્ષાર્થીના દૈનિક જીવનમાં સત્સંગના સદ્વાંચન અને કથા શ્રવણ અને મનન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનની કસોટી કરતા ૩૫ થી ૪૦ લીટીમાં લખવાના હોય છે.
૨. પરીક્ષાર્થીઓની માગણીને માન આપીને પ્રી-ટેસ્ટમાં પૂછાનાર નિબંધોના વિષયો અગાઉથી પરીક્ષાર્થીના એકાઉન્ટમાં અપલોડ કરવામાં આવ્યા છે.
૩. પ્રી-ટેસ્ટમાં જે તે પરીક્ષામાં પૂછાનાર નિબંધોના ત્રણે ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા છે. માર્ચ ૨૦૨૨ની ફાઈનલ પરીક્ષામાં આ ત્રણ વિષયોમાંથી કોઈપણ એક નિબંધ ચોક્કસપણે પુછાશે જ. માટે જો આપ આ ત્રણે ત્રણ વિષયો તૈયાર કરશો તો આપ ચોક્કસપણે એક નિબંધ મુખ્ય પરીક્ષામાં ખૂબ જ સારી રીતે લખી શકશો.
૪. આ નિબંધોનું સામાન્ય બંધારણ, લખાણ(મેટર) જૂના ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’માંથી લેવામાં આવે છે.
૫. અહીં આપેલા નિબંધોનું લખાણ કેવળ દિશા સૂચક છે. આ જ લખાણ ગોખીને પરીક્ષામાં લખવાની જરૂર નથી. આથી વિશેષ સારા મુદ્દાઓનું ચિંતન-મનન કરી આપની રીતે પૂર્વ તૈયારી કરીને લખી શકો છો.
૬. **ગુજરાતી માધ્યમ (ભાષા) સિવાયના પરીક્ષાર્થીઓ માટે :** આ નિબંધોનું મૂળ પ્રકાશન ગુજરાતી ભાષામાં જ હોવાથી તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર ન કરતાં, તેનો ભાવાર્થ સમજીને પરીક્ષાર્થીએ પોતાની રીતે સમજીને તૈયારી કરવાની રહેશે. પરીક્ષા કાર્યાલય હિન્દી ભાષામાં આ નિબંધોનું ભાષાંતર આપી નહિ શકે. તેથી ભાષાંતર કરવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર કે ઈ-મેલ પણ પરીક્ષા કાર્યાલયને કરશો નહિ તેવી નમ્ર વિનંતી છે.
૭. ગુજરાતી ભાષા વાંચી, લખી કે બોલી ન શકતા હોય તેવા પરીક્ષાર્થીઓએ માતા-પિતા, વડીલો કે અન્ય સ્વજનો-સ્નેહીઓ પાસે વંચાવીને નિબંધનો ભાવાર્થ સમજી પોતાની રીતે, પોતાના શબ્દોમાં લખીને તૈયારી કરવાની રહેશે.
૮. One essay from the list of essays will be asked in the Final Examination of March-2022.

સત્સંગ પ્રાજ્ઞ ખંડ - ૨

નિબંધ - ૧

દિવ્ય સંકલ્પોના દ્રષ્ટા: પ્રમુખસ્વામી મહારાજ

પ્રતિવર્ષે લાખો લોકોનાં હૃદયમાં ભારતીય સંસ્કૃતિની ગરિમા પ્રગટાવતું સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામ

હકીકતે પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીના નવ દિવ્ય સંકલ્પોનું એક સાકાર સ્વરૂપ છે.

અક્ષરધામના નિર્માણની સેવામાં અમૂલ્ય યોગદાન આપનારા પૂજ્ય આનંદસ્વરૂપદાસ સ્વામી

ઉદ્ઘાટનનાં દસ વર્ષો પછી, એ દિવ્ય સંકલ્પોના સાક્ષી તરીકે તેનું વિશ્લેષણાત્મક સ્મરણ કરે છે...

■ સાધુ આનંદસ્વરૂપદાસ

એક મહાન તીર્થધામ તરીકે સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામને આપણે નિહાળીએ છીએ. અક્ષરધામ એટલે એવું દિવ્ય ધામ કે જ્યાં ભગવાન સ્વામિનારાયણ અનંત અક્ષરમુક્તો સાથે દિવ્ય સ્વરૂપે બિરાજે છે. દિલ્હીમાં અક્ષરધામનાં દર્શને આવનાર સૌને દિવ્ય અક્ષરધામની સાક્ષાત્ અનુભૂતિ થાય એવું સર્જન એટલા માટે શક્ય બન્યું છે કે એ અક્ષરધામના સર્જક પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ સ્વયં અક્ષરધામ એટલે કે અક્ષરબ્રહ્મ છે, રોમ રોમમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણના અનન્ય ધારક દિવ્ય મહાપુરુષ છે. અક્ષરધામ તેમના સંકલ્પે મ્હોરી ઊઠ્યું છે. અહીં સર્વોપરી પરબ્રહ્મ ભગવાન સ્વામિનારાયણનાં દર્શન કરીને લાખો લોકો આધ્યાત્મિક પ્રેરણા પામે છે, તેમનું જીવનઘડતર થાય છે, કારણ કે તેની પાછળ એ દિવ્ય મહાપુરુષના દિવ્ય સંકલ્પની શક્તિ કાર્યરત છે.

સન ૧૯૮૪માં ભારતના નૌકાદળના વાઈસ એડમિરલ શ્રી હીરાનંદાની ગાંધીનગર ખાતે અક્ષરધામની દર્શન-મુલાકાતે પધાર્યા હતા. તેમણે આવું સ્થાન સમગ્ર હિંદુસ્તાનમાં જોયું નહોતું. અત્યંત પ્રભાવિત થઈને તેઓએ પૂછ્યું, ‘આ કોના સંકલ્પથી રચાયું છે?’ તેઓને જણાવ્યું કે ‘આ અક્ષરધામ તો પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું એક સ્વપ્ન હતું.’ સ્વપ્નનો એક અન્ય અર્થ થાય છે - સંકલ્પ, દૃઢ સંકલ્પ. આ વાત સાંભળી તેમણે સ્મિત સાથે કહ્યું, ‘સ્વામીજી, સ્વપ્ન તો ઘણાને આવે છે, પરંતુ એ સાકાર થતું નથી. જ્યારે અહીં પ્રમુખસ્વામી મહારાજ તો ભવ્ય અને દિવ્ય સ્થાન બનાવ્યું છે! તેમના સંકલ્પમાં કેટલી તાકાત છે!’

હા, સાચે જ પ્રમુખસ્વામી મહારાજના સંકલ્પમાં એક દિવ્ય શક્તિ છે. તેનાં અનેક ઉદાહરણો અનેક લોકોએ પ્રત્યક્ષ જોયાં છે. તેનું એક વધુ ઉદાહરણ એટલે દિલ્હીમાં રચાયેલું સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામ.

આજે ૧૫ વર્ષ પહેલાંનો એ દિવસ યાદ આવે છે. ૨૬ મે, ૨૦૦૦ની સંધ્યાનો સમય હતો. પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ સર્વપ્રથમ વખત દિલ્હીમાં અક્ષરધામ માટે સંપાદિત થયેલી ભૂમિ પર પગલાં કરવા પધાર્યા હતા. સમગ્ર ભૂમિ પર પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને, ઠાકોરજીની દૃષ્ટિ કરાવીને સ્વામીશ્રી એક કામચલાઉ તંબુમાં પધાર્યા હતા. જમીન નીરખીને તેઓ અત્યંત પ્રસન્ન હતા. અહીં સંધ્યા આરતી-અષ્ટકોનું ગાન કરીને સ્વામીશ્રીએ ઠાકોરજીની સાથે આ ભૂમિને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ પણ કર્યા. ત્યારબાદ ‘હવે આપણે ધૂન કરી લઈએ’ એમ કહેતાં ઠાકોરજી સમક્ષ સ્વામિનારાયણ મહામંત્રની ધૂન કરીને તેમણે આ પવિત્ર ભૂમિ ઉપર નવ અદ્ભુત સંકલ્પો કર્યા.

આજે ૧૫ વર્ષ પછી એ સંકલ્પો અને તેના પરિણામનું એક સરવૈયું આપણે માંડી શકીએ છીએ. એક પછી એક સંકલ્પોની

સ્મૃતિ સાથે તેની સંક્ષિપ્ત ફળશ્રુતિ જોઈશું.

સ્વામીશ્રીએ સૌથી પહેલો સંકલ્પ કર્યો કે ‘અક્ષરધામ જલદી પૂરું થઈ જાય અને સારી રીતે કામ થાય અને સર્વોપરી કામ થઈ જાય...’

સ્વામીશ્રીનો એ સંકલ્પ સાકાર થયો. અક્ષરધામના નિર્માણનું જે કાર્ય પૂર્ણ કરવામાં નિષ્ણાતો ૩૫-૪૦ વર્ષનો સમય ગણાવતા હતા, તે કાર્ય સ્વામીશ્રીના સંકલ્પે માત્ર પાંચ વર્ષમાં જ પૂર્ણ થયું. આટલી ઝડપે પૂર્ણ થયેલું આટલું ભવ્ય અને દિવ્ય કાર્ય જોઈને ઉદ્ઘાટન સમયે જ રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ સ્વામીશ્રી સમક્ષ બોલી ઊઠ્યા હતા : ‘જો અક્ષરધામનું આટલું ભવ્ય નિર્માણ પાંચ વર્ષમાં આપ પૂર્ણ કરી શકતા હો તો ભારત ૨૦૨૦માં વિકસિત રાષ્ટ્ર બની શકે છે, મને વિશ્વાસ આવે છે. એ માટે મારે આપની સાથે રહીને કાર્ય કરવું છે.’

સ્વામીશ્રીએ સંકલ્પ કર્યો હતો કે કામ સર્વોપરી થાય. અને આજે એ પણ શક્ય બન્યું છે. ગિનીસ બુક ઓફ વર્લ્ડ રેકોર્સમાં વિશ્વના સૌથી મોટા હિંદુ મંદિર તરીકે અક્ષરધામનું નામ ઝળહળ્યું છે. વિશ્વની નાની મોટી અનેક જગપ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓએ અક્ષરધામને અદ્વિતીય ગણાવ્યું છે. તાજેતરમાં જ અમેરિકાની જગવિખ્યાત સંશોધન સંસ્થા ‘સ્મિથસોનિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ’ દ્વારા તેમના મેગેઝિનમાં વિશ્વના એકવીસમી સદીનાં શ્રેષ્ઠ દર્શનીય સ્થાનોમાં એક માત્ર ભારતીય સ્થાન તરીકે અક્ષરધામને દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

વિશ્વના અનેક દેશો અને ધર્મોના મહાનુભાવો અને મહાત્માઓ અક્ષરધામનાં દર્શને આવ્યા, એ સૌએ પ્રભાવિત થઈને ઉચ્ચારેલા દૃઢ-ઉદ્ગારોમાં પણ જાણે સ્વામીશ્રીના સંકલ્પનું જ દર્શન થાય છે.

પૂર્વ શંકરાચાર્ય ને પ્રખર વિદ્વાન વક્તા મહામંડલેશ્વર પૂજ્ય સ્વામી સત્યમિત્રાનંદગિરિજીએ અક્ષરધામનાં દર્શન કરીને કહ્યું હતું, ‘હું તો કહ્યું છું કે હિમાલયનાં ચાર ધામની યાત્રા કરીને આવે પછી આ પાંચમું યાત્રાધામ થઈ ગયું છે. જો આ પાંચમા ધામની યાત્રા કોઈ ન કરે, તો યાત્રા અધૂરી રહે. હું તો કહ્યું છું કે આખા ભારતના બધાં જ ધામ કરીને આવે અને અક્ષરધામનાં દર્શન ન કરે તો મારી દૃષ્ટિએ યાત્રા અધૂરી છે. આપે જે નિર્માણ કર્યું છે એ વાત તો સ્વપ્નમાં પણ સમાય એવી નથી, કારણ કે સ્વપ્ન તો બહુ બહુ તો પાંચ મિનિટ સુધી આવે, જ્યારે અહીં છેલ્લા સાડા ત્રણ કલાકથી હું જોઈ રહ્યો છું, છતાં મારું સ્વપ્ન અધૂરું જ હોય એવું લાગે છે.’

ગાયત્રી પરિવારના અધ્યક્ષ આદરણીય શ્રી પ્રણવભાઈ પંડ્યાએ અક્ષરધામનાં દર્શન કરીને સ્વામીશ્રીને કહ્યું હતું, ‘દિલ્હીમાં દિલ નહોતું, આપે આ અક્ષરધામ રચીને દિલ મૂકી આપ્યું છે. બહુ સુંદર થયું છે. મંદિરસ્થાપત્ય અને એ બધું જ જોઈને ગૌરવ થાય કે આપણું ભારત બધી જ રીતે સક્ષમ છે. પશ્ચિમવાળા કહે છે કે અમારી ટેકનોલોજી સર્વોપરી છે, પરંતુ એની ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને આ રીતે સર્વોપરી જ્ઞાન આપવું એ અદ્વિતીય પરિકલ્પના છે.’

૪૫૦થી વધુ કોલેજો-શાળાઓનું નિર્માણ કરનાર દક્ષિણ ભારતના પ્રસિદ્ધ સંત મહામંડલેશ્વર સ્વામી બાલગંગાધરજીએ કહ્યું હતું, ‘જગતમાં જે કાંઈ સારું કરી શકાય એ બધું જ પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અહીં કરીને બતાવ્યું છે. ભગવાન સાક્ષાત્ સ્વરૂપે આપમાં રહીને કાર્ય કરી રહ્યા છે. કોલેજ-સ્કૂલ તો બધા જ કરી શકે છે, પણ આટલા બધા માણસોને ભેગા રાખીને આવું કાર્ય કરવું એ અશક્ય વાત છે.’

માત્ર સંતો નહીં, પરંતુ વિશ્વના માંધાતાઓ અને સાડા ચાર કરોડથી વધુ દર્શનાર્થીઓનો આ જ ઉદ્ગાર છે: ‘અક્ષરધામ અદ્વિતીય છે.’

સ્વામીશ્રીએ બીજો સંકલ્પ કર્યો હતો: ‘અક્ષરધામ બનાવવા માટે સારામાં સારા એન્જિનિયરો અને જે તે ક્ષેત્રના નિષ્ણાતો મળી જાય.’ સ્વામીશ્રીના સંકલ્પ અનુસાર એવા સમર્પિત નિષ્ણાતો મળી ગયા. બી. વી. ચૌધરી, મહેશભાઈ દેસાઈ, મોકીન સાહેબ, નવીન કિશનજી જેવા એન્જિનિયરો મળ્યા. આઈમેક્સ ફિલ્મ બનાવવા હોલિવૂડના ડાયરેક્ટર આપણને મળ્યા. વિશ્વમાં લાર્જ ફોર્મેટમાં ફિલ્મના સૌથી નિષ્ણાત ડાયરેક્ટર ઓફ ફોટોગ્રાફી તરીકે વિખ્યાત શ્રી રીડ સ્મૂટ મળ્યા. જગવિખ્યાત સંગીતકાર શ્રી સેમ કાર્ડન મળ્યા. સાથે સાથે એવા નિષ્ણાત અને સમર્પિત સંતો-હરિભક્તોની પણ અપાર સેવા પ્રાપ્ત થઈ. માત્ર અક્ષરધામના નિર્માણ દરમ્યાન જ નહીં, આજે પણ એવા હજારો નિષ્ઠાવાન અને નિષ્ણાત સંતો-સ્વયંસેવકો સેવા આપી રહ્યા છે.

સ્વામીશ્રીનો એ સંકલ્પ પણ સાકાર થયો.

ત્રીજો સંકલ્પ, પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજે કર્યો કે ‘અક્ષરધામનો એવો પ્લાન થઈ જાય અને એવું બાંધકામ થાય કે હજારો વર્ષો સુધી કોઈ જાતની એને આંચ ન આવે.’

અને ખરેખર એમ જ બન્યું.

સ્વામીશ્રીએ પ્રેરણા આપીને કહ્યું, ‘આવો માસ્ટર પ્લાન થવો જોઈએ.’ અને અદ્ભુત માસ્ટર પ્લાન બની ગયો. અક્ષરધામના ફાઉન્ડેશનનો પ્લાન કરવાનું કાર્ય પણ ખૂબ દુષ્કર હતું. પરંતુ શ્રી બી. વી. ચૌધરી અને મહેશભાઈ દેસાઈ જેવા સક્ષમ સેવાનિષ્ઠો મળી ગયા, જેથી હજારો વર્ષ સુધી ટકે, કોઈ હાનિ પહોંચે નહીં તેવો નક્કર પાયો રચાયો. પથ્થરના અક્ષરધામ મહામંદિરનું ડિઝાઇનકાર્ય અસામાન્ય થયું અને નિર્માણકાર્ય પણ અજોડ થયું. બાંધકામમાં શ્રી તીરથરામ આહુજા મળ્યા, જેમણે બાંધકામમાં અનન્ય સહયોગ આપ્યો.

અક્ષરધામનું નિર્માણકાર્ય કેવું મજબૂત થયું છે તેનો પરિચય નિર્માણ પૂર્ણ થયું ને તરત જ મળી ગયો. પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રી અક્ષરધામના ભવ્ય પ્રાસાદમાં મૂર્તિ સ્થાપન કરી રહ્યા હતા. અક્ષરધામના મુખ્ય ઘુમ્મટ વેદોક્તવિધિ કર્યા બાદ સ્વામીશ્રીએ ઊભા થઈને અન્ય મૂર્તિઓનું પૂજન કરતા હતા તે સમયે ભૂકંપ આવ્યો. સ્વામીશ્રી અને બધા સંતો નીચે ઊતર્યા. અક્ષરધામ મહામંદિરની સામે બેસીને સ્વામીશ્રીએ સ્વામિનારાયણ મહામંત્રની ધૂન કરી, આશીર્વાદ આપ્યા અને કહ્યું, ‘ચિંતા કરશો નહીં, કાંઈ થવાનું નથી.’ અને ખરેખર અક્ષરધામ એવું ને એવું સ્થિર હતું!

અહીં ‘હજારો વર્ષ સુધી કોઈ જાતની આંચ ન આવે’ એ તેમના સંકલ્પની અનુભૂતિ સૌને થઈ.

સ્વામીશ્રીનો ચોથો સંકલ્પ હતો કે ‘વહેલામાં વહેલી તકે પ્લાન પાસ થઈ જાય, સરકારી, સામાજિક કે કોઈપણ જાતની અડચણો ન આવે. પાણીનો પ્રશ્ન (નદીના પૂરનો) નડે નહીં ને કામ સર્વોપરી થઈ જાય.’

દિલ્હી જેવું મહાનગર અને તેમાં આટલું મોટું કાર્ય થતું હોય તો સ્વાભાવિક છે કે તેના પ્લાન પાસ કરાવવાની પ્રક્રિયા એવી લાંબી જ હોય. અને વળી, દિલ્હી એવું નગર છે કે જ્યાં અનેક પ્રકારની સરકારી, રાજકીય કે સામાજિક મુશ્કેલીઓ આવી શકે છે. વળી, આ કામ ઘણું અઘરું એટલા માટે હતું કે કેટલી બધી પરમિશનો મળે ત્યારે અહીં કામ ચાલુ થઈ શકે! કેન્દ્ર સરકારના શહેરીવિકાસ વિભાગની પરમિશન, દિલ્હી સરકારના સિંચાઈ તથા પૂર વિભાગની પરમિશન, સેન્ટ્રલ વોટર કમિશનની પરમિશન, દિલ્હી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટીની પરમિશન, યમુના કમિટીની પરમિશન, નોર્થન રેલવેની પરમિશન, બ્રિજિસ અને ટ્રાન્સપોર્ટેશન મિનિસ્ટ્રીની પરમિશન, દિલ્હી અર્બન આટર્સની પરમિશન, નેશનલ એન્વાયર્નમેન્ટ એન્જિનિયરિંગ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની પરમિશન અને આવી તો નાનીમોટી અનેક સરકારી કે અર્ધ સરકારી પરમિશનોની અનિવાર્યતા હતી, પરંતુ સમયસર પ્રત્યેક વિભાગમાંથી પરમિશન મળતી રહી અને કાયદાની રૂએ નક્કર કાર્ય થયું. કોઈકે સુપ્રીમ કોર્ટમાં અરજી પણ કરી કે, અહીં કાયદેસર અમુક કાર્યવાહી થતી નથી. પરંતુ સુપ્રીમ કોર્ટે તમામ દસ્તાવેજો અને પરમિશનો પર મોહર મારતાં કહ્યું કે અક્ષરધામની તમામ કાર્યવાહી બિલકુલ કાયદેસર છે.

આમ, સ્વામીશ્રીનો એ સંકલ્પ પણ પૂર્ણ થયો.

પાંચમો સંકલ્પ સ્વામીશ્રીએ કર્યો કે ‘નાણાંની ભીડ ન પડે. દાતાઓ પણ મળી જાય.’ આટલા મોટા કાર્યને સમયસર પૂર્ણ કરવા માટે હરિભક્તોના દાન-સમર્પણની સૌથી વધુ અનિવાર્યતા હતી. બી.એ.પી.એસ. સંસ્થા પાસે દાનનાં જેટલાં નાણાં આવે છે તે હંમેશાં ધર્મ અને સમાજના હિત માટે સતત વપરાતાં રહે છે. આથી, આટલા મોટા કાર્ય માટે નાણાં હાજર તો ક્યાંથી હોય? એક ઝરૂખો બનાવો કે એક સ્તંભ બનાવો તોપણ નાણાંની જરૂર પડે. જેટલું મોટું કરો એટલાં નાણાં વધારે થાય. પરંતુ સ્વામીશ્રીના આશીર્વાદથી નાના મોટા હજારો હરિભક્તોએ કોઈપણ અપેક્ષા વિના તન, મનની સાથે ધનની સેવા કરી કે ક્યાંય મુશ્કેલી આવી નથી. અક્ષરધામનું કામ નાણાંના અભાવે ક્યારેય અટક્યું નહીં. નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થઈ ગયું.

સ્વામીશ્રીનો આ સંકલ્પ પૂર્ણ થયો.

‘જોગીબાપાનો સંકલ્પ હતો એટલે જમુના નદીને કાંઠે આ સર્વોપરી જમીન મળી ગઈ. એમની ઈચ્છા હતી એથી પણ વધારે સારી મળી ગઈ. એ રાજી પણ થતા હશે કે બહુ સરસ મળી.’ એમ કહીને સ્વામીશ્રીએ છઠ્ઠો સંકલ્પ આમ કર્યો હતો: ‘હવે આખી દુનિયાના માણસો આનો લાભ લેવા આવે. દર્શનનો લાભ લે ને એ બધાનું ભગવાન કલ્યાણ કરે.’

અને આજે એ સંકલ્પ પૂર્ણ થયેલો સૌ કોઈ અનુભવી શકે છે. આ લખાય છે ત્યાં સુધીમાં વિશ્વના ૧૯૧ દેશોના ૪,૫૩,૦૦,૦૦૦ લોકો અક્ષરધામના દર્શનાર્થે આવી ચૂક્યા છે. અહીં જે કોઈ આવે છે એ સૌને દિવ્ય શાંતિનો અનુભવ થાય છે. પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ લોકોને પવિત્ર આધ્યાત્મિક પ્રેરણાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવનમાં આધ્યાત્મિક અને ધાર્મિક મૂલ્યો પ્રવેશે તો તેનું કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે. અનેક લોકોને તેની દિવ્ય અનુભૂતિ થઈ છે.

સ્વામીશ્રીએ સાતમો સંકલ્પ કર્યો હતો: ‘અક્ષરધામનાં પ્રદર્શનો સર્વોપરી થઈ જાય ને એમાં હજારો માણસોને ભગવાન સ્વામિનારાયણનાં દિવ્ય ચરિત્રોનાં દર્શન થાય.’

અને ખરેખર, સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામના રોબોટિક્સ શો સાથેના અદ્ભુત પ્રદર્શન દ્વારા રોજ હજારો લોકો ભગવાન

સ્વામિનારાયણનાં ચરિત્રો દ્વારા અદ્ભુત પ્રેરણાઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રદર્શનોનો એક ભાગ નીલકંઠયાત્રા આઈમેક્સ ફિલ્મ છે. સમગ્ર હિન્દુસ્તાનમાં આઈમેક્સ ફિલ્મ કોઈએ બનાવી નથી. વિદેશમાં ફિલ્મો બને છે પણ કોઈ આધ્યાત્મિક મહાપુરુષ પર ભારતમાં બનેલી વિશ્વની આ સર્વપ્રથમ આઈમેક્સ ફિલ્મ છે. વિશ્વના જે લોકો શ્રેષ્ઠ આઈમેક્સ ફિલ્મ નિર્માણ કરે છે તેઓ પણ આ આઈમેક્સ ફિલ્મથી અભિભૂત થયા છે.

સંસ્કૃતિ વિહાર પ્રદર્શન તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો, નૌકાવિહાર દ્વારા માત્ર ૧૨ મિનિટમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના અદ્ભુત વારસાનો આવો અજોડ પરિચય આપતું પ્રદર્શન ભારતમાં કે જગતમાં ક્યાંય નથી. અને તાજેતરમાં જ ઉપનિષદની કથા પર આધારિત ‘સહજ આનંદ વોટર-શો’ બન્યો તે પણ સૌ કોઈને અભિભૂત કરી દે છે.

સ્વામીશ્રીના સંકલ્પનું આ ફળ છે.

સ્વામીશ્રીએ આઠમો સંકલ્પ કર્યો હતો: ‘બધા હરિભક્તો તને-મને સુખી થાય. બધાના દેશકાળ સારા થાય, સમજણથી શાંતિ રહે.’

અને ખરેખર, બી.એ.પી.એસ.ના હજારો હરિભક્તો આ વાતના સાક્ષી છે. છેલ્લાં પંદર વર્ષમાં ભારત કે ભારત બહાર સૌના દેશકાળ ખૂબ સારા થયા છે. પોતાની કૃપાદૃષ્ટિ દ્વારા લાખો હરિભક્તોને તન, મન અને ધનથી સુખી કરીને સ્વામીશ્રી આ સંકલ્પ પણ પૂરો કરી રહ્યા છે.

સ્વામીશ્રીએ નવમો સંકલ્પ કર્યો હતો: ‘આ જમીન ઉપર યોગીજી મહારાજની કૃપાદૃષ્ટિ ૧૦૦ ટકા નહીં પણ ૧૨૫ ટકા પડી છે. તો હવે યોગીજી મહારાજને પ્રાર્થના કરીએ કે આ સૃષ્ટિ રહે ત્યાં સુધી કરોડો ભક્તો અહીં દર્શન માટે આવે. તેમની ઉપર ભગવાન સ્વામિનારાયણ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, ભગતજી મહારાજ, શાસ્ત્રીજી મહારાજની કૃપાદૃષ્ટિ અખંડ રહે. જે વ્યક્તિ અક્ષરધામમાં પ્રવેશે તે બધાને શાંતિનો અનુભવ થાય. બધાને સુખની પ્રાપ્તિ થાય.’

અક્ષરધામનાં દર્શને જે લોકો પધારે છે એમને શાંતિનો અનુભવ અચૂક થાય છે અને જીવન-પરિવર્તન પણ થાય છે. તેમના હજારો ઉદ્ગારોથી અભિપ્રાય પોથીઓ ભરાયેલી છે.

ટૂંકમાં, સ્વામીશ્રીએ તે દિવસે કરેલા એ બધા જ સંકલ્પો આજે સાકાર થયેલા સૌ કોઈ નિહાળી શકે છે.

આજે અક્ષરધામના ઉદ્ઘાટનને દસ વર્ષ વીતી ગયાં છે. પંદર વર્ષ પહેલાં પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીએ જે સંકલ્પો કર્યા હતા તેને અક્ષરધામના નિર્માણ દરમ્યાનનાં પાંચ વર્ષ અને નિર્માણ બાદનાં આ દસ વર્ષ દરમ્યાન જે રીતે સાકાર થયેલા જોઈએ છીએ તે આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રી જ્યારે એ સંકલ્પો કરી રહ્યા હતા ત્યારે કલ્પના પણ નહોતી કે એ સંકલ્પોને સાકાર થયેલા જોવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થશે. આજે તેની સ્મૃતિ કરીએ છીએ ત્યારે એમ અનુભવાય છે કે સ્વામીશ્રી માત્ર સંકલ્પો નહોતા કરતા, તેઓ સંકલ્પોને સાકાર થયેલા પ્રત્યક્ષ નિહાળતા હતા.

સાચે જ, આવા ગુણાતીત મહાપુરુષ જે સંકલ્પ કરે છે તે સિદ્ધ થઈને જ રહે છે. તેનું એક શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ એટલે સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામ. ♦

નિબંધ - ૨

અમર વારસો ગુણાતીતનો : અહંશૂન્યતા

ગુણાતીતનો વારસો નીખતે છે, અહંશૂન્યતામાં. સાક્ષાત્ અક્ષરબ્રહ્મ હોવાને નાતે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોને ધારણ કરનાર ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ સંતો-ભક્તોના જોડા પોતાના માથે ધારણ કર્યા એ ગુણાતીતની અહંશૂન્યતા પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં સૌએ સોળે કળાએ ખીલેલી જોઈ હતી. અને આજે પણ અહંશૂન્યતાની એ વિરાસતનો દિવ્ય અનુભવ મહંત સ્વામી મહારાજના સાંનિધ્યમાં અનુભવાય છે.

■ પૂજ્ય આનંદસ્વરૂપદાસ સ્વામી

થોડા સમય પહેલાં પરમ પૂજ્ય મહંત સ્વામી મહારાજને પૂછવામાં આવેલું કે પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના જીવનમાં અનેક સદ્ગુણો હતા, પણ સૌથી વધારે તમને કયો સદ્ગુણ સ્પર્શે છે? તે વખતે મહંત સ્વામી મહારાજે વાત કરી હતી કે નિર્માનીપણું, અહંશૂન્યતા.

અહં એ માણસના વ્યક્તિત્વનો પરિચય આપે છે. જ્યારે પોતાની આઈડેન્ટિટી (ઓળખ) સંપૂર્ણપણે ભગવાનમાં લીન થાય ત્યારે તે વ્યક્તિ આદર્શ રીતે અહંશૂન્ય કહેવાય. પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં જે અહંશૂન્યતા હતી એવાં જ દર્શન પરમ પૂજ્ય મહંત સ્વામી મહારાજમાં થઈ રહ્યાં છે.

જે વ્યક્તિ અહંશૂન્ય હોય એ બધાને નમી શકે. મહંત સ્વામી મહારાજનો પહેલેથી નિત્યક્રમ રહ્યો છે કે તેઓ ઠાકોરજીને ભાવથી પગે લાગે, દંડવત્ કરે, આરતી પૂર્ણ થયા બાદ સૌ સંતોને તેઓ ચરણસ્પર્શ કરતા. આજે સૌ જોઈએ છીએ કે તેઓ પ્રાતઃપૂજા બાદ સાતથી આઠ મિનિટ સુધી ઉપસ્થિત સંતો-હરિભક્તોને બહુ ભાવથી વંદન કરે છે. બાળકોને નજીક બોલાવે અને તેમને પણ પગે લાગે છે. ગત વર્ષે રોબિન્સવિલમાં મહંત સ્વામી મહારાજે બાળકોને પૂજા પછી ત્રણ દિવસ સુધી નજીક બોલાવ્યા અને જય સ્વામિનારાયણ કહ્યા. થોથે દિવસે મહંત સ્વામી મહારાજે પૂછ્યું કે ‘તમને થતું હશે કે શા માટે બાળકોને બોલાવું છું?’ ત્યારબાદ તેમણે જ ઉત્તર કર્યો કે ‘આ બધા બાળકો અક્ષરમુક્તો છે. બધાયને આ અક્ષરમુક્તોનાં દર્શન થાય તેના માટે બાળકોને ઊભા કરું છું.’

એક વખત મહંત સ્વામી મહારાજ ન્યૂઝીલેન્ડના ઓક્લેન્ડમાં શહેરમાં હતા. તેઓ પસાર થઈ રહ્યા હતા અને એક પિતા પોતાના બાળકને તેડીને ઊભા હતા. બાળકે મહંત સ્વામી મહારાજના મસ્તક પર હાથ મૂક્યો. તે વખતે મહંત સ્વામી મહારાજ એકદમ પ્રેમથી બોલ્યા, ‘આશીર્વાદ આપો.’

આનંદવિહારીદાસ સ્વામી વિદ્યાર્થી તરીકે હતા ત્યારે મહંત સ્વામી મહારાજ સાથે સેવામાં જોડાયા હતા. સોળેક વર્ષની તેમની ઉંમર. એક દિવસ એકાદશીનું પર્વ હતું. મહંત સ્વામી મહારાજ બોચાસણ પધાર્યા હતા. આનંદવિહારીદાસ સ્વામી મહંત સ્વામી મહારાજના રૂમનું બાથરૂમ સાફ કરી રહ્યા હતા. એ જ સમયે મહંત સ્વામી મહારાજ તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. આ જોઈને સોળ વર્ષની ઉંમરના વિદ્યાર્થી યુવક તરીકે સેવા કરતા આનંદવિહારીદાસ સ્વામી એકદમ જ ઝબકી ગયા અને મહંત સ્વામી મહારાજને કહ્યું કે ‘સ્વામી! આ શું કરો છો?’ સ્વામીશ્રીએ કહ્યું કે ‘એકાદશીનો દિવસ છે અને તમને નિર્જળા ઉપવાસ છે છતાં તમે આ સમયે આ સેવા કરો છો એટલે દંડવત્ કરું છું.’

સિમલામાં નૂતન મંદિરના પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ બાદ પરમ પૂજ્ય મહંત સ્વામી મહારાજ દિલ્હી પધાર્યા હતા. ત્રણ દિવસ સુધી અક્ષરધામ પરિસરમાં પૂજા કરી. એક દિવસ અક્ષરધામના પોડિયમ પર પૂજા કરીને આશીર્વાદ આપતાં સ્વામીશ્રી બોલ્યા કે ‘આજે બહુ મજા આવી પૂજામાં. આખી પૂજામાં દંડવત્ જ કર્યા છે. સદ્ગુરુ સંતોને મનમાં સંભારીને દંડવત્ કર્યા. વડીલ

સંતો અહીં બેઠા છે તેમને દંડવત્ કર્યા. બીજા બધા સંતો તેમને પણ દંડવત્ કર્યા. અહીં જે હરિભક્તો છે તેમને પણ દંડવત્ કર્યા. અક્ષરધામના ખૂણે ખૂણે દર્શન અને દંડવત્ કર્યા.’ આ વચનો પરથી ખ્યાલ આવે છે કે તેઓ કેવા અહંશૂન્ય છે અને સૌને કેવા દિવ્ય માને છે!

એક વખત યોગીજી મહારાજે ગોંડલમાં મહંત સ્વામી મહારાજનો મહિમા કહ્યો કે ‘માનત સ્વામીનાં (મહંત સ્વામી) દર્શન કરવાં હોય તો તમારે મુંબઈ જવું પડે. માનત સ્વામીમાં માન-અપમાન નથી.’

સન ૧૯૬૮માં પ્રમુખસ્વામી મહારાજે કહ્યું હતું કે ‘મહંત સ્વામી મહારાજનાં દર્શન કરીએ છીએ તો આપણને શાંતિ થાય છે.’ અભિમાની માણસને શાંતિ ન હોય, તે બીજાને શાંતિનો અનુભવ કરાવી ન શકે. જે બીજાને શાંતિ આપી શકતા હોય તેની પાસે પરમ શાંતિ હોય. અહંશૂન્ય પુરુષ સિવાય આ કોઈની સામર્થ્ય કે શક્તિ નથી.

મહંત સ્વામી મહારાજને એક વખત પૂછવામાં આવ્યું કે ‘સ્વામી! આપની ઓળખ આપો. આપ કોણ છો?’ ત્યારે તેમણે એક જ શબ્દમાં ઓળખાણ આપી કે ‘સેવક’.

તેમણે એક વખત એવી વાત કરી હતી કે ‘હું મહંત છું, હું ગુરુ છું, એવું ક્યારેય મનાતું જ નથી.’ તેમની અહંશૂન્યતા અને નિર્માનીપણું વિલક્ષણ છે, એ લાચારીમાંથી કે ડરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું નિર્માનીપણું નથી. એ નિર્માનીપણું સહજ છે, ભગવાનને રાજી કરવા માટે છે. એ કોઈ ગોઠવણ નથી. ગોઠવણી ટકતી નથી. એવી દંભી ગોઠવણ કરી હોય તો જાહેર જીવનમાં જણાયા વગર રહે નહીં. પરંતુ આ તો સહજ છે. આ નિર્માનીપણું અખંડ છે. આ નિર્માનીપણું મહિમામાંથી ઉદ્ભવ્યું છે. આ નિર્માનીપણું ભગવાનના સાક્ષાત્કારના એક ભાગરૂપે છે. આજના દિવસે તેમનાં પુનિત ચરણોમાં પ્રાર્થના કરીએ કે તેઓ આપણા સૌ પર દૃષ્ટિ કરે કે આપણા જીવનમાં પણ નિર્માનીપણું દૃઢ થાય. ♦

નિબંધ - ૩

અવતારવાદ : હિન્દુ ધર્મનું સત્વ

■ સાધુ શ્રુતિપ્રકાશદાસ

આજાયમાનો બહુધા વિજાયતે । (યજુર્વેદ ૩૧/૧૯)
અર્થ : પરમાત્મા અજ, અમર હોવા છતાં વિવિધ પ્રકારે પ્રગટ થાય છે.
इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । (ऋग्वेદ ૬/૪૭/૧૮)
અર્થ : પરમાત્મા પોતાની સંકલ્પશક્તિથી વિવિધરૂપે પ્રગટ થાય છે.
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
ધર્મસંસ્થાપनार्थाय सम्भवामि युगे युगे ॥ (ગીતા ૪/૮)
અર્થ : સજ્જન-સત્પુરુષરૂપ સાધુઓની રક્ષા કરવા અને દુષ્ટ પ્રકૃતિના લોકોનો નાશ કરવા હું દરેક યુગે પૃથ્વી પર પ્રગટ થાઉં છું.

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ (ગીતા ૯/૨૨)
અર્થ : જે ભક્તો અનન્યભાવથી મારી ઉપાસના અને ચિંતન કરે છે તેવા નિત્ય અભિયુક્ત સત્પુરુષોનાં યોગ અને ક્ષેમનું રક્ષણ હું કરું છું.

“અમે રામાનંદ સ્વામી પાસે માગી લીધું છે જે, ‘તમારા સત્સંગી હોય તેને એક વીંછીનું દુઃખ થવાનું હોય, તો મને એક એક રૂંવાડે કોટિ કોટિ વીંછીનું દુઃખ થાઓ, પણ તમારા સત્સંગીને તે થાઓ નહીં. અને તમારા સત્સંગીને પ્રારબ્ધમાં રામપત્તર લાખું હોય, તે રામપત્તર મને આવે પણ તમારા સત્સંગી અન્નવસ્ત્રે કરીને દુઃખી ન થાય - એ બે વર મને આપો.’ એમ મેં રામાનંદ સ્વામી પાસે માગ્યું ત્યારે મને રામાનંદ સ્વામીએ રાજી થઈને એ વર આપ્યો છે.” (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ ૭૦)

જ્યારે સર્વ ક્ષેત્રે ઘોર નિરાશા વ્યાપી ગઈ હોય, દુષ્ટ લોકો પુણ્યાત્માનું દમન કરતા હોય, સાધનાના અંતે પણ ફળની પ્રાપ્તિ થતી ન હોય, ત્યારે ઋષિમુનિઓ, દેવો, માનવો, સાધકોને દયાળુ, સદ્ગુણોના ભંડાર, પ્રેમ, પ્રાર્થના-ભક્તિને સ્વીકારનાર પરમાત્માની યાદ આવે છે. એ પરમાત્મા જ કાર્ય કરી શકશે તેવી શ્રદ્ધાથી તેમની પાસે દોડી જઈ પ્રાર્થના કરે છે. માતાની ગોદમાં બાળકને નિર્ભયતા અને હૂંફ મળે છે, તેવી જ રીતે દૈવી જીવોને પરમાત્મા પ્રત્યેના દૃઢ વિશ્વાસથી એવી નિર્ભયતા અને હૂંફનો અનુભવ થાય છે. એ વિશ્વાસ એટલે હૈયે એવી દૃઢતા કે ‘અમારો પરમાત્મા દયાળુ છે, અમારી પ્રાર્થના સાંભળે છે, સ્વયં કષ્ટ વેઠીને પણ અમને ઉગારશે, તે સિવાય કોઈ ઉગારી શકે તેમ નથી.’

આ પરમાત્મા જ સમગ્ર જગતના કર્તા છે, તેઓ જ સર્વોપરી, પૂર્ણ છે, નિત્ય, અને સર્વ શક્તિના સ્વામી છે. તેઓ ભક્તોનો આર્તનાદ સ્વીકારીને આપણી વચ્ચે જન્મ ધારણ કરે છે, આપણને હૈયાધારણ આપે છે, એટલું જ નહીં, પણ દુઃખના દાવાનળમાંથી ઉગારે છે, સુખી કરે છે.

હિંદુધર્મની આ પાયાની માન્યતા એટલે અવતારવાદ.

માનવતા અને પ્રભુતા વચ્ચે સેતુ રચતો સિદ્ધાંત એટલે અવતારવાદ.

અવતારવાદ શા માટે?

પરમાત્માનું દેવો, મનુષ્યો વગેરેનાં કલ્યાણ માટે સમાજમાં વિશિષ્ટરૂપે અવતરણ એટલે અવતાર.

વિવિધ હેતુઓ માટે પરમાત્મા પૃથ્વી પર અવતાર ધારણ કરે છે, સૌને જ્ઞાન આપે છે, શક્તિ આપે છે, રક્ષણ કરે છે, પોતાનાં ચરિત્ર દ્વારા કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય શીખવે છે, લોકસંગ્રહ કરે છે.

આ અવતારવાદ ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનને સમીજ તથા સર્વાંગ સંપૂર્ણ બનાવે છે. ‘આકાશમાં કોઈક ભગવાન છે’ તેવી કાલ્પનિક માન્યતાને બદલે વાસ્તવિક ભગવાનની ભાવના સાથે ભક્તિ પ્રગટાવે છે. નિત્ય સદ્રૂપ પરમાત્મા અને અનિત્ય ક્ષણિક સંસાર વચ્ચે પણ કોઈક વિશિષ્ટ સંબંધ છે, તેવી સમજણ દઢાવે છે.

જગતના કેટલાક ધર્મો ભલે પરમાત્માના પૃથ્વી પરના અવતરણનો નિષેધ કરતા હોય, પરંતુ સનાતન ધર્મમાં આ જ વિશેષતા છે કે પરમાત્મા સ્વયં અથવા ઈશ્વરો કે ઉત્તમ જીવોમાં પોતાના ઐશ્વર્યને સીંચીને તેઓ જરૂરિયાત પ્રમાણે પોતાની શક્તિઓ સહિત અવતાર ધારણ કરીને પ્રકાશે છે.

ભારતીય તત્ત્વદર્શનમાંથી અવતારવાદના સ્થાનને હટાવવાથી શું બચશે ? - નિરાશા, અકર્મણ્યતા, સ્વભાવોનાં યુદ્ધો, નિયતિવાદ, જડ કર્મવાદ. અને આ બધા જ વાદોમાં વાણીવિલાસ સિવાય નક્કર પરિણામ શું ?

અવતારવાદનો વિચાર સમગ્ર ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનને જીવંતતા બક્ષે છે, રમણીયતા બક્ષે છે, આધ્યાત્મિક સોપાનો પરનો વિશ્વાસ વધારી આપે છે.

દૈવી તત્ત્વોનો સદાય વિજય થાય છે, તે કોરી કલ્પના જ નથી, પણ સાક્ષાત્કારરૂપ વાસ્તવિકતા છે તેવો અનુભવ કરાવે છે. આસુરી લોકો ભલે અપાર શક્તિશાળી હોય તેમ છતાં ક્યારેય અંતિમ વિજય તેમનો નથી જ. તેમનો તો નાશ જ છે. દુઃખરૂપ પરિણામ છે તે નક્કર બાબત અવતારવાદથી જ સમજી શકાય છે.

અવતારવાદનું પ્રથમ ઉદાહરણ ઋગ્વેદમાં પ્રાપ્ત થાય છે : ઈન્દ્રની અસુરો થકી રક્ષા કરીને ત્રણ પગલાં દ્વારા પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળના અધિપતિ ઈન્દ્રને ઉરુગાય, ઉરુકમ અથવા વામનજીએ બનાવ્યો હતો.^૧

જળપ્રલય સમયે મનુ, ઋષિઓ, વિદ્વાનો તથા અન્ય વિભૂતિઓની રક્ષા મત્સ્યરૂપ અવતારે કરી હતી - તેનું વર્ણન શતપથ બ્રાહ્મણથી આરંભી મત્સ્યપુરાણ, ભાગવત- પુરાણ વગેરેમાં પ્રાપ્ત થાય છે.^૨

પૃથ્વીને જળમાં ખેંચી જનાર અસુર હિરણ્યાક્ષનો નાશ કરી વરાહ અવતારે જ પૃથ્વીની રક્ષા કરી હતી. પૃથ્વીની રક્ષા દ્વારા પૃથ્વીવાસીઓને નિર્ભય કર્યા હતા. આ ચરિત્ર તૈત્તિરીયસંહિતા, શતપથબ્રાહ્મણ તથા વરાહપુરાણ, મહાભારત, ભાગવત વગેરે અનેક શાસ્ત્રોમાં પ્રાપ્ત થાય છે.^૩

આવી રીતે ઋગ્વેદથી લઈને અનેક શાસ્ત્રોમાં વર્ણવાયેલ અવતારવાદ ભારતીય દાર્શનિક ચિંતન અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી તો મહત્ત્વપૂર્ણ છે જ, પરંતુ તે સમાજના સર્વતોમુખી ઉત્થાનમાં ખૂબ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

અવતારવાદનો ઇતિહાસ

પૂર્વે જણાવેલ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદનાં પ્રમાણો મુજબ તો પૃથ્વી પર આદિયુગથી ભગવાન પૃથ્વી પર અવતરે છે. ‘જગૃહે પૌરુષં રૂપમ્ ભગવાન્ મહદાદિભિઃ’^૪ કહીને શ્રીમદ્ભાગવત તો વર્ણવે છે કે, સર્વ પ્રથમ મહત્ત્વ વગેરે તત્ત્વો વડે પ્રથમ અવતાર વિરાટ પુરુષરૂપે થયો હતો. ચારેય વેદોમાં આવતું પુરુષસૂક્ત પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

૧. ■ ઉરુકમસ્ય સ હિ બન્ધુરિત્વા । ઋગ્વેદ ૧/૧૫૪/૫.

તદુરુગાયસ્ય વૃષ્ણઃ । ઋગ્વેદ ૧/૧૫૪/૬.

■ ય ઇદં દીર્ઘં પ્રયતં સધસ્તમેકો વિમમે ત્રિભિરિત્યદેભિઃ ।

- ઋગ્વેદ ૧/૧૫૪/૩

■ ઇદં વિષ્ણુર્વિચક્રમે ત્રેધા નિદધે પદમ્ । ઋગ્વેદ ૧/૨૨/૬૬.

■ સ એતં વિષ્ણું વામનમપશ્યત્ સ્વાયૈ દેવતાયા આલભત । તતો વૈ સ ઇમાન્ લોકાન્ અયજયત્ । તૈત્તિરીયસંહિતા ૨/૧/૩/૧.

૨. ■ મનવે હ વૈ પ્રાતઃ અવનેજ્યમુદકમાજહુર્યથેદં પાણિ યામનવેજનાયાહરન્ત્યેવં તસ્યાવને નિજાનસ્ય મત્સ્યઃ પાણી આપેદે ।

- શતપથબ્રાહ્મણ ૧/૮/૧/૧

■ મત્સ્યપુરાણ ૧-૨, ૨૮૦, ૧/૩૩-૩૪.

૩. ■ અથ વરાહવિહતમ્ ઇયત્યગ્રઽઆસીદિતીયતી હ વા ।

- શતપથબ્રાહ્મણ ૧૪/૧/૨/૧૧

■ વરાહેણ પૃથિવી સંવિદાના સૂકરાયા વિજિહીતે ।

- અથર્વવેદ ૭/૧/૫/૧

૪. ભાગવત ૧/૩/૧

આમ, પરમાત્માના અવતરણનો ઇતિહાસ પૃથ્વીની ઉત્પત્તિથી પણ વધારે પ્રાચીન છે.

ભારતીય પુરાકથાશાસ્ત્ર પ્રમાણે ઋગ્વેદનાં પાંચ સૂક્તોમાં તથા છૂટાછવાયા અન્ય ઉલ્લેખોમાં ઈન્દ્રના મિત્ર વિષ્ણુએ ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી માપ્યાની નોંધ મળે છે.^૫

પુરાણોએ વર્ણવેલા ક્રમમાં મત્સ્યાવતાર, કૂર્માવતાર, વરાહાવતાર, નૃસિંહાવતાર પછી વામન અવતારનું નિરૂપણ આવે છે. મતલબ કે ઋગ્વેદનાં આ સૂક્તોના લખાણ પૂર્વે મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નૃસિંહ અવતારો થઈ ગયેલા હોવા જોઈએ. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ અવતારવાદના નિરૂપણનો થોડો વિસ્તાર શતપથ-બ્રાહ્મણ તૈત્તિરીયસંહિતા, ઐતરેયસંહિતા વગેરે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોએ કર્યો છે.

ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી માપનાર આખ્યાયિકાને વિસ્તારતાં વિષ્ણુનું નામ તૈત્તિરીયસંહિતામાં વામન આપે છે,^૬ દેવો અને અસુરોની લડાઈનો ઉલ્લેખ પણ આવે છે. વિષ્ણુ ત્રણ ડગલાંમાં જેટલી પૃથ્વી માપે તેટલી આપવાની શરતનો અસુરોએ સ્વીકાર કર્યો તે પણ જણાવ્યું. વિષ્ણુએ ત્રણ ડગલાંમાં પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળ લઈ લીધાં તે વાત વિસ્તારે છે.^૭ ત્યારબાદ પુરાણોમાં બલિરાજાનું આખ્યાન, શુકાચાર્યનો દાન આપવા અંગેનો નિષેધ વગેરે વિસ્તારથી વર્ણવેલ છે.

આવી રીતે વેદોમાં અવતારવાદના નિરૂપણનું બીજ મળે છે, જેને પુરાણોમાં વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

અવતારવાદનો હેતુ, અવતારોની પરંપરા, અવતારો દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાનું જ્ઞાન વગેરેનું સચોટ નિરૂપણ, ભગવદ્ગીતાથી આરંભાય છે. ભગવદ્ગીતાના ચોથા અધ્યાયમાં ભગવાન નારાયણે વિવસ્વાન સૂર્યને, સૂર્યે મનુને, મનુએ ઇક્ષ્વાકુ રાજાને આ પરમાત્મયોગનું નિરૂપણ કર્યું છે અને તે જ યોગનું નિરૂપણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનને કરે છે.^૮ અહીં યોગના આનુષંગિક ભાગરૂપે કહેલ અવતારવાદનું નિરૂપણ પણ યોગ જેટલું જ પ્રાચીન હોવાનું આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે. વળી, ગીતાના સમગ્ર સાહિત્યને ધ્યાનમાં લેતાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને પોતાના અવતરણની ગાથા જ સમજાવવા માગતા હોય તેવું સ્પષ્ટ જણાય છે. તેથી જ અહીં પ્રાચીન યોગ શબ્દથી પરમાત્માના અવતરણને સમજી શકાય છે.

આ અવતારવાદ પુરાણોમાં વિસ્તર્યો છે. કોઈપણ પુરાણ એવું નથી કે જેમાં અવતારવાદનું નિરૂપણ ન હોય. ભવિષ્યમાં કલ્કિ અવતાર થશે તેવી નોંધો પણ પુરાણકારોએ આપી છે. ત્યારબાદ અર્વાચીન ઉપનિષદો જેવાં કે - સીતોપનિષદ, દક્ષિણામૂર્તિ ઉપનિષદ, નૃસિંહપૂર્વતાપિની ઉપનિષદ, શરભોપનિષદ, રામરહસ્યોપનિષદ, કૃષ્ણોપનિષદ, વરાહોપનિષદ, હયગ્રીવોપનિષદ, દત્તાત્રેયોપનિષદ, ગરુડોપનિષદમાં અવતારોનું નિરૂપણ થયું. આ સમય પૂર્વે વૈષ્ણવ-શૈવ-શાક્ત વગેરે સંપ્રદાયો સ્થપાઈ ચૂક્યા હતા. ભગવાન સ્વામિનારાયણે પણ વચનામૃતોમાં અવતારવાદ અને અવતારોના અવતરણનું નિરૂપણ કર્યું છે.

આમ, અવતારવાદનો ઇતિહાસ પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ પૂર્વેથી લઈને વર્તમાન કે ભવિષ્ય સુધી પથરાયો છે તેમ કહી શકાય.

અવતારો મુખ્યત્વે વિષ્ણુના જ : વિવિધ ધર્મોને આધારે

આશ્ચર્ય તો એ વાતનું છે કે ભારતીય ધર્મદર્શનમાં શૈવ, શાક્ત, બૌદ્ધ, જૈન વગેરે ઘણા સંપ્રદાયો વિપુલ માત્રામાં સાહિત્ય ધરાવે છે. તેમનાં આગવા દર્શન ગ્રંથો પણ છે. શિવના અને શક્તિના અવતારો પણ સ્વીકારાયા છે. તેમ છતાં અવતાર તરીકે વિષ્ણુના જ અવતારોની પ્રસિદ્ધિ જનમાનસમાં જોવા મળે છે.

વિષ્ણુના મુખ્યત્વે દશ અવતારોનાં શિલ્પો વૈષ્ણવ, શૈવ, શાક્ત, બૌદ્ધ વગેરે અનેક મંદિરોનાં મંડોવરમાં અથવા છતમાં પણ જોવા મળે છે. દશ અવતારોની ગણનામાં બે મત જોવા મળે છે. પ્રથમ મત મુજબ : (૧) મત્સ્ય, (૨) કૂર્મ, (૩) વરાહ, (૪) નૃસિંહ, (૫) વામન, (૬) પરશુરામ, (૭) રામચંદ્ર, (૮) શ્રીકૃષ્ણ, (૯) બુદ્ધ, (૧૦) કલ્કિ - આ દશ અવતાર તરીકે વર્ણવ્યા છે.^૯

દ્વિતીય મત મુજબ, બુદ્ધના સ્થાને બલરામને ગણવામાં આવ્યા છે. અન્ય અવતારોના નામ ઉપર મુજબ જ છે.^{૧૦}

૫. વૈદિક માર્થથોલોજી (હિન્દી અનુવાદ) પૃ. ૭૦

૬. તૈત્તિરીયસંહિતા ૨/૧/૩/૧

૭. શતપથ બ્રાહ્મણ ૧/૨/૫/૧-૫

૮. ગીતા ૪-૧-૩

૯. વરાહપુરાણ, (વારાહપુરાણ ૪/૨, ૪૮/૧૬-૨૩, ૧૧૨/૨૭) દેવી ભાગવત, (દેવી ભાગવત ૧૦/૫/૫-૧૫) પંચરાત્રની નારદીય સંહિતા, (નારદીય સંહિતા ૧/૫૭-૬૧) અગ્નિપુરાણ(અગ્નિપુરાણ ૨-૧૬)

૧૦. મહાભારત, (મહાભારત ૧૨/૩૩૯/૭૮ (ગીતાપ્રેસ) પંચરાત્રની પાંચસંહિતા, જ્ઞાનપાદ, (પાંચસંહિતા, જ્ઞાનપાદ ૨/૩૧-૩૩) બૃહદ્ભ્રમ્મસં

આ અવતારો ક્યાં અને કેવી રીતે પ્રગટ થયા તેનું વિશ્લેષણ બે રીતે જોવા મળે છે. યુગ મુજબ અવતારોનું પ્રથમ વિશ્લેષણ જોવા મળે છે -

મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, નૃસિંહ : સત્યયુગમાં અવતરે છે.

વામન, પરશુરામ, રામચંદ્ર : ત્રેતાયુગમાં અવતરે છે.

કૃષ્ણ, બલરામ : દ્વાપર યુગમાં અવતરે છે.

બુદ્ધ, કલ્કિ : કલિયુગમાં અવતરે છે.

અને બીજું વિશ્લેષણ તેમના સ્થાન મુજબ જોવા મળે છે-

મત્સ્ય, કૂર્મ : જલજ અવતાર (જળમાં ઉત્પન્ન થયેલ)

વરાહ, નૃસિંહ : વનજ અવતાર (વનમાં ઉત્પન્ન થયેલ)

વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બલરામ/બુદ્ધ અને કલ્કિ :

મનુજ અવતાર (મનુષ્ય સમાજમાં ઉત્પન્ન થયેલ)

આ દશ અવતારોનાં સ્તોત્રો સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં ખૂબ જ બન્યાં છે. વેદાન્તદેશિક વગેરે વૈષ્ણવ આચાર્યો, અચિંત્યાનંદ બ્રહ્મચારી વગેરે સ્વામિનારાયણીય વિદ્વાનોએ સંસ્કૃતમાં તથા બ્રહ્માનંદ સ્વામી વગેરેએ વ્રજ ભાષામાં તથા ગુજરાતીમાં સ્તોત્રો રચ્યાં છે.

દશાવતારમાં શ્રદ્ધા ન ધરાવનાર જૈનગ્રંથોમાં પણ આમ વર્ણન જોવા મળે છે - મીનઃ કૂર્મઃ પૃથુઃ પ્રોક્તો નરસિંહોઽથ વામનઃ । રામો રામશ્ચ રામશ્ચ બુદ્ધઃ કલ્કિઃ દશ સ્મૃતાઃ ॥^{૧૧}

આત્મા અને પરમાત્માનું નિત્ય અસ્તિત્વ ન માનનાર બૌદ્ધ દર્શનમાં પણ દશ અવતારનું વર્ણન મળે છે, તે જણાવે છે કે પ્રાચીન સમયથી ભારતમાં આ દશ અવતારો કેટલા લોકપ્રિય રહ્યા છે. જેમ કે -

મત્સ્યઃ કૂર્મો વરાહઃ પુરુષહરિવપુર્વામનો જામદગન્યઃ ।

કાકુત્સ્થઃ કંસહન્તા ચ સુગતમુનિઃ કર્કિનામા ચ વિષ્ણુઃ ॥^{૧૨}

અવતારોને સગુણ કહીને અંતિમ તત્ત્વ તો નિર્ગુણ નિરાકાર જ છે તેમ માનનાર, પોતાના સિદ્ધાંતને પુષ્ટ કરવા માટે તથા મધ્વાચાર્ય વગેરે આચાર્યોને જડબાતોડ જવાબ આપવા અદ્વૈતસિદ્ધિ જેવા ગહન ગ્રંથો રચનાર મધુસૂદન સરસ્વતી જેવા પ્રકાંડ વિદ્વાનોના મન પણ અવતારોએ કેવા આકર્ષ્યા છે તે નીચેના શ્લોકમાં દર્શાવે છે :

અદ્વૈતવીથિપથિકૈરુપાસ્યાઃ સ્વરાજ્યસિંહાસનલબ્ધદીક્ષાઃ ।

શટેન કેનાઽપિ હઠીકૃતેન દાસીકૃતા ગોપવધૂવિટેન ॥^{૧૩}

અદ્વૈત માર્ગની જ ઉપાસના કરનાર, પોતાના આત્માને જ બ્રહ્મ માનીને તેમાં જ નિમગ્ન રહેનારનાં મનને કોઈ એક ગોપીઓના આશક શઠે (ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે) બળજબરીથી દાસ બનાવી દીધા છે.

ચોવીસ, ૩૯ અથવા અનંત અવતારો

અવતારોની સંખ્યા કેટલી ? એ અંગે જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોમાં જુદા જુદા મત પ્રાપ્ત થાય છે.

દશ અવતારોની જેમ ભારતીય પરંપરામાં ચોવીસ અવતારો પણ પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીમદ્ભાગવતના બીજા સ્કંધમાં સાતમા અધ્યાયમાં આરંભથી ૩૮મા શ્લોક સુધીમાં ૨૪ અવતારોની લીલા, સંખ્યાના નિર્દેશ વગર વર્ણવી છે અને અંતે અનેક અવતારો થાય છે તેવો ભાવાર્થ મૂક્યો છે. કાશીથી સન ૧૯૫૨માં પ્રસિદ્ધ થયેલ બૃહદસ્તોત્રરત્નાકર નામના ગ્રંથમાં, ૪૦૦ સ્તોત્રોમાં વસંતતિલકા છંદમાં ૨૪ શ્લોકોનું ‘ચતુર્વિંશત્યવતાર સ્તોત્રમ્’ નામે સ્તોત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવદ્ગોમંડલમાં ‘અવતાર’ શબ્દના નિરૂપણમાં આ મુજબ ચોવીસ અવતારો સંખ્યા સાથે મૂક્યા છે :

(૧) સનકાદિક, (૨) વરાહ, (૩) યજ્ઞરૂપ, (૪) હયગ્રીવ, (૫) નરનારાયણ, (૬) કપિલદેવ, (૭) દત્તાત્રેય, (૮) ઋષભદેવ, (૯) પૃથુરાજ, (૧૦) મત્સ્ય, (૧૧) કૂર્મ, (૧૨) ધન્વંતરિ, (૧૩) હરિ, (૧૪) નૃસિંહ, (૧૫) વામન, (૧૬) હંસ,

હિતામાં (બૃહદ્બ્રહ્મસંહિતા ૧/૧/૧૩/૧૩૬-૧૩૮) બુદ્ધના સ્થાને બળદેવને ગણ્યા છે. આ સિવાયના અવતારો સમાનપણે વર્ણવ્યા છે.

૧૧. ધર્મપરીક્ષા, અમિતગિરિ, (દિગંબર જૈન) સં. ૧૦૭૦

૧૨. દશાવતારચરિત્રમ્, ક્ષેમેન્દ્ર કાશ્મીરી, સં. ૧૧૦૨

૧૩. સિદ્ધાન્તબિન્દુ, મધુસૂદન સરસ્વતી

(૧૭) નારાયણ(ધ્રુવને વરદાન આપનાર), (૧૮) મન્વંતર, (૧૯) પરશુરામ, (૨૦) શ્રીરામ, (૨૧) વેદવ્યાસ, (૨૨) શ્રીકૃષ્ણ, (૨૩) બુદ્ધ, (૨૪) કલ્કિ.

વૈષ્ણવ આગમની મુખ્ય પંચરાત્ર શાખામાં ૩૯ અવતારોનું નિરૂપણ તેમની શક્તિઓ સાથે પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં અવતારને બદલે ‘વિભવ’ નામે તેમને ઓળખાવ્યા છે.

શ્રીમદ્ભાગવત જણાવે છે, ‘હે બ્રાહ્મણો ! જેમ અખૂટ સરોવરમાંથી હજારો નાના પ્રવાહો નીકળે છે, તેમ સત્ત્વના ભંડારરૂપ પરમાત્માથી અસંખ્ય અવતારો થાય છે.’^{૧૪}

શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં મુચુકુંદ રાજાને ઉદ્દેશીને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : ‘હે રાજા ! ઘણા જન્મના અંતે કદાચ પૃથ્વીના રજકણોને ગણી શકાય, પણ મારાં ગુણો, કર્મો અને જન્મોને ગણી શકાય નહીં. મારા હજારો અવતાર થયા છે. મારા અવતારો અસંખ્ય હોવાથી હું પણ તેને ગણી શકતા નથી.’^{૧૫}

ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને ઉદ્દેશીને કહે છે, ‘મારા અને તારા ઘણા જન્મો થઈ ગયા છે તેને હું જાણું છું, પણ તું જાણતો નથી.’^{૧૬} પંચરાત્રની શ્રીપ્રશ્નસંહિતામાં પણ અવતારોની અસંખ્યતા જણાવી છે.^{૧૭}

શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યા મુજબ દરેક યુગમાં અવતારો થતા હોવાથી, વેદોમાં પણ અવતારવાદનું નિરૂપણ હોવાથી સંસારની ઉત્પત્તિથી આજ સુધી ધર્મની રક્ષા કરવા માટે, અધર્મના નાશ માટે અને ભક્તોને લાડ લડાવવા માટે અસંખ્ય અવતારો થયા હોય તે સ્વાભાવિક છે.

અવતારી ભગવાન સ્વામિનારાયણનું પ્રાગટ્ય

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૪(સન ૧૮૧૮)માં વડોદરામાં યોજાયેલા શાસ્ત્રાર્થ પ્રસંગે મુક્તાનંદ સ્વામીને પંડિતોએ ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. તેમાંનો એક પ્રશ્ન હતો કે સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો અવતાર દશ અવતારમાંથી કયો જાણવો ?

મુક્તાનંદ સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યો હતો કે ‘ભગવાન દશ કે ચોવીસની સંખ્યામાં બંધાયેલા નથી. તેથી જ ભાગવતમાં, ગીતામાં, હરિવંશમાં અને યજુર્વેદમાં અસંખ્ય અવતારો પ્રગટ થાય છે તેમ કહ્યું છે. અને સ્વામિનારાયણ તો સર્વ અવતારના અવતારી, સર્વ અવતારોના કારણ, સાક્ષાત્ પરાત્પર પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે.’

અવતારો યુગે યુગે થાય છે જ્યારે અવતારી પરબ્રહ્મ બ્રહ્માંડમાં એક જ વાર પ્રગટ થાય છે. આ વાતને દેઢાવવા અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી શ્રીહરિનો એક પ્રસંગ જણાવતાં કહે છે :

‘વરતાલે આંબા હેઠે પરમહંસે સહિત શ્રીજીમહારાજ સભા કરીને વિરાજમાન હતા ને સર્વે પરમહંસ શ્રીજીમહારાજનાં ચરણકમળ સામું ચકોર પક્ષીની પેઠે જોઈ રહ્યા હતા. પછી ચાર પાટીદાર શ્રીજીમહારાજ પાસે આવ્યા ને ત્યારપછી શ્રીજીમહારાજે ચરણારવિંદ લાંબાં કર્યાં, તે ચરણારવિંદ સામું જોઈને તે બોલ્યા જે, ‘હે મહારાજ ! તમારાં ચરણારવિંદ સામું જોઈએ છઈએ ત્યારે તો તમે પુરુષોત્તમ ભગવાન જણાઓ છો ને તમારા શરીર સામું જોઈએ છઈએ ત્યારે તો તમે મનુષ્ય જેવા જણાઓ છો. ને અમોએ ઘણે ઠેકાણે સભા દીધી છે પણ આમ એક નજરે તમ સામું સર્વે મનુષ્ય જોઈ રહ્યા છે તેમ કોઈ ઠેકાણે આવી મનુષ્યની સભા અમોએ દીધી નથી. માટે અમોને આ વાત જેમ સમજાય તેમ તમે કૃપા કરીને કહો.’ ત્યારપછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, ‘વૈરાટ બ્રહ્મા છે તેણે આ ચરણારવિંદ પૃથ્વી ઉપર આવે તેને અર્થે પોતાનાં પચાસ વરસ ને દોઢ પહોર દિવસ ચડ્યો ત્યાં સુધી સ્તુતિ કરી. ત્યારે આ ચરણારવિંદ પૃથ્વી ઉપર આવ્યાં છે, પણ તમે તો હવે સૂઝે એમ સમજો.’^{૧૮}

આવી રીતે અવતારો તથા અવતારી પૃથ્વી પર પધારીને અનેક કાર્યો દ્વારા આ સંસાર તથા જીવોને અનેક પ્રકારે સુખ આપે છે તથા રક્ષા કરે છે.

૧૪. ભાગવત ૧/૩/૨૬

૧૫. ભાગવત ૧૦/૫૧/૩૭-૩૮

૧૬. ગીતા ૪/૫

૧૭. પંચરાત્ર, શ્રીપ્રશ્નસંહિતા ૪૭/૩૭

૧૮. સ્વામીની વાતું ૭/૧૮